

Birgəyaşayış fəlsəfəsi və milli kimlik

(İlham Məmmədzađanın “Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir fəlsəfəsi və almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması” əsəri haqqında düşüncələr)

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru, fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor İlham Məmmədzađanın “Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir fəlsəfəsi və almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması” əsəri Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Cənubi Qafqaz regionunda alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyi haqqında” Sərəncamında irəli sürülən ideya və tövsiyələrə uyğun olaraq YUNESKO üzrə Azərbaycan Milli Komissiyasının layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Kitabın ingilis dilinə tərcümə edilib nəşr edilməsi və keçən ilin sonlarında Berlində Almaniya Xarici İşlər Nazirliyində təqdimatının keçirilməsi bu maraqlı mövzuya xarici ölkələrdə də artan diqqətin göstəricisidir. Əlbəttə, ölkəmizdə almanların məskunlaşması məsələləri, bunun səbəbləri, tarixi mərhələləri və məskunların son aqibəti tarixçilərimiz tərəfindən tədqiqatda cəlb edilmiş, bunlarla əlaqədar bir sıra kitablar və elmi məqalələr meydana çıxmışdır. Amma müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı təsir mədəniyyəti fəlsəfəsinə və azərbaycanlıların almanlarla birgəyaşayış təcrübəsindən çıxarılan nəticələrə dair tədqiqat işləri demək olar ki, yoxdur.

Tədqirəlayıqdır ki, İ.Məmmədzađanın kitabında alman köçkünlərinin Cənubi Qafqazda taleyinin necə olduğu deyil, daha çox burada onların üzləşdiyi mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir fəlsəfəsi araşdırılır, mədəniyyət və mənəviyyət məsələləri mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və qarşılıqlı əlaqələri kontekstində nəzərdən keçirilir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, qonşuluqda yaşayan xalqlar, eləcə də hətta bir-birindən coğrafi mənada uzaqda yaşayan xalqlar mədəniyyətlərinin bir-biri və ya hər hansı vasitə ilə qarşılıqlı təmasından nəticəsində bir-biri ilə, həmçinin digər mədəniyyətlər ilə birgəyaşayış fəlsəfəsinə formalaşdırılır. Müəllif yazır ki, bu kontekstdə dərk edilməsi zəruri olan bir neçə maraqlı və mühüm sual meydana çıxır: birincisi, xalqın digər xalqlar və mədəniyyətlərlə yanaşı mövcud olma təcrübəsi və onun dərk edilməsi fəlsəfəsi arasında hansı münasibətlər vardır və ümumiyyətlə, belə münasibətlər mövcuddurmu? İkincisi, bir-birindən fərqlənən xalqlar və mədəniyyətlər arasında birgəyaşayış təcrübəsi necə yaranır və nə üçün bu məsələnin öyrənilməsinin zəruriliyi bizim dövrümüzdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir?

Əsərdə qeyd edildiyi kimi, müxtəlif dirlər, mədəniyyətlər mənsub olan və fərqli məkanlardan gəlmiş bir çox xalqlar ölkəmizdə həmişə isti sığınacaq tapmışlar. İndi, multikulturalizm və toleranlığın mahiyyəti barədə düşüncələrin bütün dünyaya siyasiçilərinin diqqət mərkəzində olduğu bir zamanda, bizim başqa xalqlarla yanaşı yaşama üzrə mental təcrübəmiz onlarda müəyyən maraq doğurur və bu bizim özümüz üçün də diqqətçəkicidir. Xüsusilə də, müstəqillik əldə edildikdən sonra bu məsələlər xalqımızın tarix və fəlsəfəsində çox aktual olmuşdur. “Bizi həm də bu təcrübədə nəyin müasir dövrün tələblərinə, dünyanın qlobal ölçüdə mövcudluğuna uyğun və qlobal etika adlanan fenomenə daxil olması məsələsi maraqlandırır” - deyən müəllif bu əsərin bizim digər mədəniyyətlərlə birgə mövcud olma təcrübəmizin təhlili və fəlsəfi dərinə, eyni zamanda günümüzün bu sahədəki çağırışlarına cavab vermək istəyinə xidmət etdiyini vurğulayır. Həqiqətən də bu gün, mədəniyyətlərin dialoqu və həmrəyliyi ideyasının bizim üçün aktual olduğu bir vaxtda, sülhsevərlik, toleranlığın təcrübəmiz və dəyərlərimizi dünyaya çatdırmaq üçün başqa xalqlarla birgə yaşama təcrübəmizdən inkişafımız üçün necə istifadə etdiyimizi anlamaq vacibdir. Müəllif yazır ki, ölkəmizə gələn, ya göndərilən köçkünlərlə yanaşı yaşama təcrübəsindən çıxardığımız nəticələrin öyrənilməsi bizim yalnız ünsiyyət prosesinin özündə necə dəyişdiyimizin deyil, həm də keçmişdə qazandığımız təcrübəni yenidən mənalandıraraq, bu təcrübədən bu gün istifadə etmək şansını necə əldə edə biləcəyimizin dərk olunmasını nəzərdə

tutur. Şübhəsiz ki, bu özünüdəyişdirmədə nəse itir, lakin biz bir çox şeylər də qazanırıq. Bizim bugünkü həyatımızda mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr sahəsində qazandığımız təcrübə göstərir ki, biz öz ənənələrimizi qoruyub saxlayırıq, bunlar isə bizə bir çox mövcud problemlərin həllində kömək edir. Ənənələr təcrübədə sınaqdan keçir, ona görə də onlar yenidən təfsir edilir, mənalandırılır ki, insanlara yeni şəraitdə də xidmət etsin.

Müəllifin almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması təmsalında mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir fəlsəfəsi haqqında düşüncələrini Azərbaycan və alman filosoflarının və tarixçilərinin ideyalarına əsaslanmaqla irəli sürməsi maraqlıdır. Kommunikasiyanın əhəmiyyətini, onların cəmiyyətlərin sosial və digər transformasiyalarında rolunun dərkini, insan və ideyalar mübadiləsinin sürətlənməsini şərtləndirmiş qloballaşma keçmişin mahiyyətinə və cəmiyyət, xalq və millətlərin təşəkkülü proseslərinin tədqiq olunması üsullarına münasibəti kökündən dəyişir. Mədəniyyət və mədəni mübadilə keçmiş və indini dərk etməyimizdə mühüm amilə çevrilir. Müəllif qeyd edir ki, bizdə intellektual təcrübəmizin ayrılmaz hissəsi kimi ənənəvi multikultural təcrübə təşəkkül tapmışdır. Məhz o, mədəniyyətlərin ünsiyyəti və dialoqu mühitinin yaranmasına imkan yaradır. Məlum olduğu kimi, ənənəvi cəmiyyətdə identiklik dəyişir, o, gərəklidir. Qonşular onun üçün təhlükə yaratdıqda o, sakral, ülvə, yaxud, xüsusilə məhrəm mahiyyət kəsb edir. Bu zaman o, qoruyucu, müdafiə xarakteri daşıyır.

Müəllifin fikrincə dəyərlərin, o cümlədən sakral dəyərlərin dərinə yuxarıda ifadə olunan yanaşma Azərbaycanın sosiomədəni modernləşməsinə yeni münasibəti də səciyələndirir. Əvvəllər elmi və ictimai ədəbiyyatda hesab olunurdu ki, sekulyarlaşma (dünyəviləşmə) modernləşmə ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır, lakin indi aydın olur ki, cəmiyyət sakrallığın müxtəlif təfsirləri arasında tələb olunan konsensusun köməyi ilə, lakin mütləq qarşılıqlı hörmət saxlanmaqla, modernləşmə bilər (postsekulyarlıq). Bu məqam azərbaycanlıların almanlarla yanaşı yaşama təcrübəsinə müraciət etdikdə önəmlidir. Bu təcrübənin dərin tarixi kökləri göstərir ki, keçmişdə də ölkədə təbii şəkildə müsəlmanlar və xristianlar arasında qarşılıqlı münasibət və qarşılıqlı hörmət sahəsində konsensus təşəkkül tapmışdır.

S.Hantinqton özünün məşhur “Sivilizasiyaların toqquşması” kitabında identikliklərin böhranından, qloballaşma dövründə sivilizasiyaların toqquşmasından yazaraq, böhrana təkən verən iki amil: sivilizasiya identikliyinə keçidi və radikal millətçiliyi qeyd etmişdi. İ.Məmmədzađanın fikrincə, dünya bu böhranla dəfələrlə qarşılaşıb və hər dəfə onun öhdəsindən gəlmişdir. Şübhəsiz, qlobal dünya münasibətlidir və S.Hantinqton öz baxışlarında ideyaların, sivilizasiyaların qarşıdurmasının inkişafa impuls verdiyini göstərən A.Toynbi ənənəsini davam etdirir. Müəllifin fikrincə, mübarizə və toqquşmalar müasir dövrdə ara vermirdi, lakin bu, sivilizasiyaların dialoqu inkişaf etdirmək imkanlarının, dialoqu yalnız qonşu mədəniyyətlər deyil, bir-birinə yaxın olmayan mədəniyyətlər arasında da mümkün olduğunu inkar etməyə əsas vermirdi. Bütün bir tam kimi “düşünülən dünya ideyası” başqa mədəniyyətlərin əhəmiyyətinin etiraf edilməsini nəzərdə tutur. Üstəlik, ayrı-ayrı mədəniyyətlər daxilində mühüm əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım təcrübəsi toplanmışdır, hərəcdən çoxlu düşmənçilik təcrübəsi də vardır. S.Hantinqton münasibətlərin mənbəyi qismində soyuq müharibə dövrü toqquşmalarında olduğu kimi iqtisadiyyatı və ideologiyayı deyil, mədəniyyəti göstərir. Lakin o unudulur ki, mədəniyyət yalnız ayırır, o, həm də birləşdirməyə qadirdir.

Bakıda Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin

təşəbbüsü ilə ardıcıl beynəlxalq humanitar forumlar keçirilir. Bu forumların materialları aydın şəkildə göstərir ki, dünyada mədəniyyətlərin dialoqu nəzəriyyəsinin formalaşdırılması yönəlmis ciddi təmayül mövcuddur. Qeyd edək ki, onun işlənilib hazırlanmasına Azərbaycan filosofları, o cümlədən təqdim olunan kitabın müəllifi müəyyən töhfələr vermişlər. Keçmiş dərkətmə təcrübəsi göstərir ki, cəmiyyətlər nadir hallarda tamamilə homogen, eyni mənşəli olur. Bir qayda olaraq, onun müxtəlif mədəniyyətləri ehtiva edir. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, mədəniyyətlərin bu və ya digər dərəcədə kortəbii dialoqu təcrübəsi bütün cəmiyyətlərin tərkib hissəsidir.

Bəzi alimlər hesab edir ki, yalnız homoloji baxımdan bənzər mədəniyyətləri müqayisə etmək olar, analoq oxşarlığı isə mədəniyyətlərin bənzərliyi və fərqlinin təhlilini yalnız çətinləşdirir. Buna görə də onlar hesab edirlər ki, xristianlıq və islamı, avtoxton xalqlar və miqrantların arasında analoq oxşarlığını və s. müqayisə etmək olmaz. İ.Məmmədzađa bu kimi fikirlərin əsaslı olmadığı qənaətinədir.

Aydındır ki, qloballaşma şəraitində bütün mədəniyyətlər bir-birinə heç də bənzər deyildir. Bununla belə, bütün fərqlərə rəğmən, dünyanın informasiya və qloballaşma dövrünə qədəm qoyduğunu göstərən proseslər gedir. Bu onu göstərir ki, natamam, yaxud analoq oxşarlığı müxtəlif mədəniyyətlərin nüvəsində dəyişikliklərə səbəb olur. Əsərdə göstərilir ki, müxtəlif tarixi dövrləri tədqiq edərkən, lokal mədəniyyətlərin və universal mədəniyyətin qarşılıqlı təsirinə ümumi və xüsusi fəlsəfəsinə və dialektikasına müraciət etmək lazımdır. Fəlsəfi baxımdan multikulturalizm həm hər bir ayrıncı, həm də bütün dünyanın müasir mədəniyyətinin tərkib hissələrinin vahidliyi və müxtəlifliyinin tanınması, habelə onların uzlaşdırılmasında ölçünün başa düşülməsidir. Vahidlik və müxtəlifliyin uzlaşdırılması axtarılanıdır uğur daha çox keçmiş təcrübəsinə indiki zamanda görmək və onun perspektivlərini müəyyən etmək kimi rəşional bacarığa bağlıdır. Belə material fəlsəfənin tarixi hissəsində bir o qədər də dərk olunmamışdır. Azərbaycan dilini götürsək, onda da müxtəlif dillərdən alınma sözlər tapmaq mümkündür, eposa müraciət etsək, burada da xeyli müxtəlif mədəni qatlar mövcuddur.

İ.Məmmədzađanın fikrincə, milli mədəniyyətlərin inkişafında fərqlərin dərkini həm onun çoxmədəniyyətli əsaslarının tədqiqi, həm də sərhədləri ləğv etməyən, mədəni təcrübələrin ünsiyyəti və müxtəlifliyi üçün şərait yaradan ümumi qlobal mədəniyyət və etika mövzusunda düşüncələrə marağı aradan qaldırmamalı, əksinə, şərtləndirməlidir. Biz orta əsrlər Azərbaycan filosofları Bəhmənyar, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Şəbüstəri və başqalarının ideyalarına müraciət edərkən görürük ki, onlar, bir qayda olaraq, müxtəlif etnik mənşəli insanlar arasında məhəbbətli, yəhədi, məsihi və islam peyğəmbərlərinin böyüklüyünü, bilik, etiqad və zəkanın xeyirə xidmət etməli olduğunu ehtiva edən ideyaları müdafiə edirdilər. Yada salmaq olar ki, N.Tusi insanların arasında harmoniya yaradılması yolları haqqında düşünürdü. Bu ideyalar eyni dərəcədə aydın şəkildə XVIII, XIX və XX əsr filosoflarının, tarixçilərinin, alimlərinin və maarifçilərinin baxışlarında təmsil olunmuşdur.

Müəllif vurğulayır ki, Azərbaycan tarixən müxtəlif etnosların, konfessiyaların burada yaşadığı, fərqli adət-ənənə və həyat tərzinin yanaşı mövcud olduğu və hazırda polikültürə sabitliyin olduğu və toleranlığın dəyərlərinin prioritet təşkil etdiyi yer olaraq qaldığı ölkədir. Eyni zamanda, qloballaşma milli identiklik üçün ən çətin sınaq oldu — bunu bir çox alimlər etiraf edirlər. Təəssüf ki, onların əksəriyyəti bu çətinliklərdən aradan qaldırılmasında dövlət və liderin gücünü lazımi qədər qiymətləndirmirlər. Digər birlik, xalq və mədəniyyətlərə münasibətimizin identikliyimizin inkişafında oynadığı rol da layiqincə qiymətləndirilmir. Aydındır

ki, bizim digər etnik qruplarla, o cümlədən almanlarla, ruslarla, yəhudilərlə və s. yanaşı yaşayış təcrübəmizdən yeni şəraitdə istifadə oluna bilər. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin almanların Cənubi Qafqazda köçürülməsinin 200 illiyi haqqında Fərmanı cəmiyyətə çox xəsrlik multikulturalizm təcrübəsinə münasibət haqqında mesaj kimi çıxış edir.

İ.Məmmədzađa yazır ki, yalnız fəlsəfi yanaşma milli ideyaya keçmişdəki, bugünkü və gələcəkdə olacaq konseptual surətdə əsas çağırışları aşkar etməyə, onlara tarixin müxtəlif mərhələlərində cavab verilməsində dövlət və liderin rolunu dərk etməyə imkan verir. Filosoflarımız bir çox əsərlərində bu məsələləri təhlil edirlər. Bu kontekstdə filosof-akademik Ramiz Mehdiyevin 2017-ci ildə Moskvanın “Политическая энциклопедия” nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş “Qlobal transformasiyalar dövründə Azərbaycan milli ideyası ideyasının nə olduğu konsepti verilir, onun inkişafında mədəniyyətin tutduğu yer, həmçinin zamanın çağırışlarına cavab verilməsində dövlət və liderin, milli ideologiyanın rolunu dialektikası göstərilir.

Kitabda qeyd olunur ki, hər millət öz tarixinə malikdir. O, müstəqil dövlətin yaradılmasından güclü və inkişaf etməyə olan dövlətə doğru bir yol keçir. Beləliklə, milli ideya liderlə, dövlətlə, onun təşəkkülü və inkişafı ilə bərkərk bağlıdır. Bu məsələlərin əsas leytmotivi də, elmi-fəlsəfi və ideoloji aktuallığı da ölkənin zamanın çağırışlarına cavab vermək iqtidarında olması üçün milli ideyanın necə olması ilə müəyyən olunur. Qeyd edək ki, bir çox tədqiqatçılar milli ideyanın inkişafında dövlət və liderin rolunu lazımcına qiymətləndirmirlər və zənnimizcə, bu, onunla əlaqədar ki, XX əsrdə siyasi araşdırmaların mərkəzində daha çox birlik, xalq, siniflər, kütlə və vətəndaş cəmiyyəti yerləşirdi. XX əsrin sonunda, ölkə qarşısında bütün kəskinliyi ilə müasir müstəqil dövlətin yaradılması vəzifəsi durduğu zaman, milli dövlət quruculuğunda liderin, millətin inkişafında isə dövlətin rolunu, liderin qonşu xalqlar xüsusunda həmrəylik siyasətini formalaşdırmasının və öz xalqının təcrübəsinin ən yaxşı xüsusiyyətlərinə əsaslanmasının nə dərəcədə vacib və əhəmiyyətli olduğu bizə aydın oldu.

Heydər Əliyev elə məhz xalqın istəklərini doğrudan lider oldu. Azərbaycan xalqı zəruri keyfiyyətlərə və idarəçilik sərişəsinə, bilik və təcrübəyə malik olan, ən başlıcası isə, xalqı tərəqqiyə doğru aparmaq üçün onun etimadını qazanmış lideri seçərək, taleyini öz əlinə ala bildi. Heydər Əliyevi ölkəyə qərar məsuliyyəti öz üzərinə götürməyə qadir olan bir lider hesab edən insanların etimadı onun Azərbaycan prezidenti seçilməsi üçün həlledici şərt oldu. Heydər Əliyev xalqın etimadını, hər şeydən öncə, ona görə doğrultdu ki, onun mahiyyəti aşağıdakından ibarət təsirli strategiya və fəlsəfəsi var idi: hər bir millətin öz inkişaf yolu vardır, amma o, başqalarının da təcrübəsinə nəzərə almaya bilməz.

Heydər Əliyev xalqımızın Azərbaycanın müxtəlif yerlərində məskunlaşmış almanlara böyük hörmətlə yanaşdığına dəfələrlə vurğulamışdır. O, çox istəyirdi ki, ölkəmizin alman xalqı ilə əlaqələri qırılmasın və öz davamını tapsın. Çünki dövlət müstəqilliyinin, milli identikliyin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi ayrılmaz surətdə dünya birliyinə, ümumdünya məkanına inteqrasiya ilə bağlıdır.

İ.Məmmədzađa əsərdə vurğulayır ki, mahiyyəti və mənasını Heydər Əliyevin öz siyasəti, bütün həyatı ilə ifadə etdiyi azərbaycanlıq ideologiyası bütün cəmiyyətin qəbul etdiyi bu günün və gələcəyin müasir mənəvi, siyasi-mədəni və tarixən zənginləşdirilmiş dərkidir. Aydın olur ki, Heydər Əliyev güclü, nəinki öz təsisatları, həm də cəmiyyətlə, onun dəyər və ənənələri ilə birliyi sayəsində güclü olan dövlət konseptinin əsaslarını yaratmışdır. Görüntür, həm

də buna görə Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın inkişafı və müasirləşdirilməsinə yönəlmiş səmərəli siyasəti bütün sahələrdə — iqtisadiyyatda, demokratik islahatlarda, mədəni quruculuqda, xarici siyasətdə - uğurla davam etdirilir. Bu da, xüsusi əhəmiyyət daşıyır - həmin ideologiya müxtəlif xalqları, mədəniyyətləri, ənənələri, konfessiyaları özündə üzvi surətdə birləşdirir. Mədəni müxtəliflik və multikulturalizm siyasəti də öz mənbəyini məhz bu özünüdərkədə və siyasi xətdə tapır. Azərbaycanlıq ideyası bütövlükdə Azərbaycanda yaşayan və onu öz Vətəni hesab edən bütün etnik-dini qruplar üçün birləşdirici amildir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin strateji kursunu davam etdirərək və yaradılmış sosial-iqtisadi bazaya əsaslanaraq Prezident İlham Əliyev zamanın yeni çağırışlarına müdrikliklə cavab verir, bu isə sənaye cəmiyyəti problemlərini sürətlə həll etmək və postsənaye (informasiya) cəmiyyəti quruculuğuna keçmək deməkdir. Eyni zamanda, Prezident cəmiyyətin bütün sahələrini yenilənməsinə çalışır. Demək olar ki, onun yanaşması Azərbaycanın inkişaf yollarının innovasion dərkini daimi axtarıdır. Bu kontekstdə Azərbaycan filosoflarının modernləşmə nəzəriyyəsinin dərin tədqiq etməsi, onun müxtəlif mərhələlərini təhlil etməsi və keçmişin cəmiyyətin müasirləşdirilməsinə kömək edə bilən fenomenal xüsusiyyətlərini dərk etməsi nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın milli ideya fəlsəfəsi, azərbaycanlılıq haqqında və alman köçkünlərinə münasibətin bizim üçün əhəmiyyətinin yalnız tarixi kontekstlə məhdudlaşmadığı barədə öz orijinal fikirlərini irəli sürən İ.Məmmədzađanın fikrincə, azərbaycanlılar həmişə bundan çıxış etmişlər ki, burada yaşayan bütün insanlar xalqımızın, mədəniyyətimizin, adət və ənənələrimizin ayrılmaz tərkib hissəsidirlər.

Eynulla MƏDƏTLİ,
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

